

John Rawls: de filosoof van de liberaal-democratische verzorgingsstaat

Het is grotendeels aan Rawls' invloed te danken dat het voor huidige generaties vanzelfsprekend is dat een rationeel debat over rechtvaardigheid kan worden gevoerd. In *A Theory of Justice* werkte hij zijn gedachte-experiment, de sluier van onwetendheid, uit. Of: hoe je een verjaardagstaart aansnijdt zonder te weten welk stuk je krijgt.

Op 24 november 2002 overleed John Rawls, algemeen gezien als de belangrijkste politiek filosoof van de 20e eeuw. Zijn belangrijkste werk, *A Theory of Justice*, is een bestseller; er zijn meer dan een kwart miljoen exemplaren van verkocht. Daarnaast is het boek in 27 talen vertaald; jammer genoeg niet in het Nederlands. En alhoewel het nog vroeg is om te oordelen, valt te verwachten dat *A Theory of Justice* in de categorie van Hobbes' *Leviathan*, Hume's *A Treatise of Human Nature* en Rousseau's *Du Contrat Social* op de 'boekenplank van de geschiedenis' zal komen te staan. Met *A Theory of Justice* gaf Rawls in 1971 de aanzet tot een nieuwe bloei van de politieke filosofie. Zonder een beroep te doen op absolute (filosofische of religieuze) funderingen probeerde hij een gemeenschappelijk normatief kader te ontwikkelen dat de basis kan zijn voor ons denken over de constitutionele liberale democratie. Kenmerkend voor Rawls is dat hij ook buiten de politieke filosofie een enorme impact heeft gehad; ook voor juristen blijft zijn werk een bron van inspiratie. In dit artikel gaan we in op enkele hoofdthema's uit zijn werk, waarbij we ons voornamelijk richten op *A Theory of Justice* (hierna: TJ).

1. Leven en werk

John Bordly Rawls wordt op 21 februari 1921 in Baltimore (Maryland) geboren. Sommige persoonlijke ervaringen hebben zijn werk sterk gekleurd. Opgroeïend in een zuidelijk, welgesteld gezin merkte hij hoe zwarte kinderen in zijn omgeving veel minder kansen kregen, bijvoorbeeld omdat ze naar andere scholen gingen. Zijn ervaringen met rassens segregatie hebben een enorme invloed op zijn werk gehad; voor hem is de slavernij altijd het paradigma van onrechtvaardigheid gebleven. Zijn ideeën over rechtvaardigheid zijn daarnaast sterk bepaald door het werk van zijn moeder in de vrouwenrechtenbeweging. Zijn ervaringen als soldaat in de Tweede Wereldoorlog (hij diende in de Pacific) confronteerden hem met het blinde fanatisme van het Japanse leger en de moordlustige romantiek van de Nazi's; hij herkende hierin de levensbeschouwelijke dimensie en karakteriseerde Hitler's wereldbeeld als 'religieus, maar in geperverteerde zin'. Thomas Nagel beschrijft zijn werk als volledig seculier, maar met een religieus temperament: Rawls is zich volledig bewust van het belang van religie in het leven van velen, maar ook van de kracht en het gevaar van religieus fundamentalisme.¹ Het tweede centrale thema in zijn werk, naast rechtvaardigheid, is de vraag hoe een democratie met levensbeschouwelijk pluralisme moet omgaan.

In 1939 gaat Rawls in Princeton filosofie studeren. Na zijn studie en zijn militaire dienst promoveert hij in 1950 in de politieke filosofie in Princeton. Vanaf 1950 doceert hij achtereenvolgens in Princeton, Oxford, Cornell, Harvard en MIT. In 1962 gaat hij definitief naar Harvard waar hij blijft werken tot zijn pensionering in 1991.

Vanaf 1950 werkt hij aan TJ, zijn grote doorbraak in 1971. Rawls is een goed voorbeeld van een one-book-philosopher: zijn hele werk kan worden gezien als een voorbereiding op, of uitwerking en nuancering van dit ene boek. Zijn ontwikkeling is goed te volgen in de bundel *Collected Papers* (1999) waarin bijna al zijn artikelen zijn verzameld. In 1993 verschijnt zijn tweede grote boek, *Political Liberalism*, waarin hij het thema van rechtvaardigheid koppelt aan pluralisme. Onder welke

Wibren van der Burg is hoogleraar metajuridica aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Tilburg.

Roland Pierik is universitair docent politieke theorie aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Tilburg.

omstandigheden kan een stabiele en rechtvaardige samenleving bestaan, gegeven de uiteenlopende religieuze, filosofische en morele doctrines van burgers? In 1999 verschijnt *The Law of Peoples*, waarin hij zijn rechtvaardigheidstheorie uitwerkt naar een theorie voor internationale betrekkingen. In 1999 verschijnt een licht gewijzigde versie van TJ (met daarin de veranderingen zoals opgenomen in de Franse en Duitse vertalingen van 1975). Oorspronkelijk had Rawls het doel om TJ nog helemaal te herwerken om het consistent te maken met *Political Liberalism* en zijn overige werk, maar zijn gezondheid liet dit niet meer toe. Daarom is in 2001 *Justice as Fairness, A Restatement* uitgegeven. Hierin zijn de verbeteringen en aanvullingen op TJ puntsgewijs opgenomen, met verwijzing naar de pagina's in TJ. In 2000 verschijnt nog *Lectures on the History of Moral Philosophy* (redacteur: Barbara Herman), waarin Rawls' hoorcolleges over ethiek zijn opgenomen. Vanaf 1995 gaat zijn gezondheid achteruit, en na de publicatie van *Law of Peoples* (1999) is hij niet meer actief als filosoof. In 1999 ontvangt hij van de Amerikaanse president Clinton de National Humanities Medal. Hij sterft op 24 november 2002 op 81-jarige leeftijd.

2. Het juiste boek op het juiste moment

Een van de belangrijkste factoren van Rawls' succes is dat TJ het juiste boek op het juiste moment was. Aan het eind van de jaren zestig is de Amerikaanse samenleving in grote beroering, maar de academische filosofie is verlamd door onvruchtbare ideologische debatten en conceptuele scherpslijperij. Hierdoor is ze niet in staat in de maatschappelijke discussie een constructieve bijdrage te leveren.

John Rawls (1921-2002)

Rawls biedt allereerst een filosofische analyse van bredere ontwikkelingen sinds de Tweede Wereldoorlog, zoals de opkomst van het mensenrechtendiscours en de groei van de verzorgingsstaat. Als reactie op de verschrikkingen van de oorlog is er immers een sterke nadruk op mensenrechten gegroeid maar de theoretische grondslag ervan is onduidelijk. Hetzelfde geldt voor de opkomst van de verzorgingsstaat, die in de loop van de jaren een steeds groter beslag op het nationale inkomen legt en waardoor de overheid zich met steeds meer terreinen van het dagelijks leven bemoeit. Met name tijdens de economische crisis in de jaren zeventig, waarin het aantal uitkeringsgerechtigden sterker groeide dan de economie, ontstaat de vraag naar de normatieve onderbouwing van dit overheidsbeleid. Daarnaast biedt Rawls' werk ook een normatief kader om na te denken over de concrete maatschappelijke thema's die de Verenigde Staten (en andere westerse landen) vanaf de jaren zestig verscheuren. Met name de roerige protestbewegingen rond burgerrechten, democratisering en de oorlog in Vietnam stellen de bestaande politieke orde ter discussie en leggen een diepgaande verdeeldheid in de Amerikaanse samenleving bloot. Rawls heeft verschillende keren in het openbaar verdedigd dat de oorlog in Vietnam een onrechtvaardige oorlog was en dat protestacties daartegen legitiem waren. De filosofie van die tijd is niet in staat om adequaat op deze ontwikkelingen te reageren. De heersende analytische filosofie en het positivisme zijn huiverig om normatieve uitspraken te doen. In 1956 kan Peter Laslett nog claimen dat 'for the moment, anyway, political philosophy is dead'.² TJ biedt een goede methode en een goed inhoudelijk vertrekpunt om over de genoemde kwesties, in onderlinge samenhang, na te denken. Het feit dat het voor huidige generaties vanzelfsprekend is dat een rationeel debat over rechtvaardigheid mogelijk is, is grotendeels te danken aan Rawls' invloed. Daarnaast heeft zijn werk het politiek-filosofische debat weer nieuw leven ingeblazen. Er zijn in die tijd natuurlijk andere belangrijke filosofen - Isaiah Berlin, Michael Oakeshott, Hannah Arendt - maar deze werken relatief geïsoleerd. In 1962 kan Isaiah Berlin nog beweren dat 'No commanding work of political theory has appeared in the 20th century' maar deze uitspraak wordt door de publicatie van TJ ontkracht.³ TJ is nadrukkelijk een baken voor dit debat geweest. Dit valt te herkennen in een uitspraak van Robert Nozick, een van zijn scherpste critici, die in 1974 schreef dat politiek filosofen moeten werken binnen Rawls' theorie of moeten uitleggen waarom ze dit niet doen.⁴

3. Architectuur van A Theory of Justice

Rawls is op zoek naar principes van rechtvaardigheid, de normatieve grondslagen van de democratische

rechtsstaat. Zijn stelling is dat we het in westerse samenlevingen over een aantal concrete thema's eigenlijk wel eens zijn of het, als we kritisch en onbevooroordeeld zouden proberen te denken, eens zouden kunnen zijn. Voorbeelden van dergelijke, vaak impliciete, gedeelde intuïties zijn het verbod op slavernij of de waarde van gelijkheid en vrijheid. Tegelijk zijn we het over tal van zaken fundamenteel oneens - zowel religieus, politiek als filosofisch - en het valt niet te verwachten dat we al die meningsverschillen door verder praten en nadenken kunnen overwinnen. Maar het is ook niet nodig om het over alles eens te zijn, zolang we het maar over de gezamenlijke 'spelregels' van het samenleven eens kunnen worden. Er is dus zowel sprake van pluralisme als van een gemeenschappelijke basis. Rawls probeert nu om vanuit die gemeenschappelijke basis een kader te ontwikkelen dat ons helpt om met de verschillen en de conflicten die daaruit voortvloeien om te gaan. Hij articuleert de gedachten die we impliciet al delen, brengt deze in onderling verband, en reconstrueert aldus ook de achterliggende ideeën.

Hiermee formuleert Rawls een erg ambitieus project. Het centrale doel van TJ is het vinden en rechtvaardigen van principes van rechtvaardigheid voor de basisstructuur van de samenleving. Rawls concentreert zich op de fundamentele spelregels in de samenleving: de grondwet en alle andere politieke, juridische, economische en sociale instituties die een belangrijke invloed hebben op het dagelijkse leven van mensen.

In navolging van John Locke, Jean-Jacques Rousseau en Immanuel Kant, baseert Rawls zijn politieke theorie op het idee van het sociale contract. De rechtvaardigheidsprincipes zouden, idealiter gezien, de uitkomst moeten zijn van een besluitvormingsprocedure waarin alle leden van de samenleving als vrije en gelijke burgers participeren en vetorecht hebben. Hierin probeert Rawls twee onvereenbare doelen tegelijkertijd te realiseren: mensen moeten hun eigenbelang volgen én unaniem tot een bepaalde set van rechtvaardigheidsprincipes komen. Op het eerste gezicht lijkt dit onmogelijk omdat verschillende mensen verschillende doelen hebben: een belijdend katholiek heeft andere doelen dan een overtuigd atheïst. Een talentvolle self-made miljonair heeft wellicht andere opvattingen over sociale zekerheid dan iemand die in de WAO zit. Daarnaast is er nog een praktisch probleem: zo'n overleg kan in werkelijkheid nooit plaatsvinden.

Daarom nodigt hij de lezers van TJ uit om hem te volgen in een gedachte-experiment: over de rechtvaardigheidsprincipes wordt overlegd en besloten in een oorspronkelijke positie, een hypothetische omgeving die hiervoor speciaal is ontworpen. Een van de kenmerkende eigenschappen van deze oorspronkelijke positie is de sluier van onwetendheid. Niemand heeft kennis over zijn of haar situatie: we weten niet of we gezond of ziek zijn, atheïst of religieus fundamentalist. Het doel is dat we over rechtvaardigheidsprincipes besluiten zonder te weten welk effect deze hebben op onze eigen situatie. Een vergelijkbare situatie is het aansnijden van de verjaardagstaart zonder te weten welk stuk je krijgt. Door de onwetendheid word je gedwongen onpartijdig te zijn, domweg omdat je niet weet welke partij je bent.

Er is natuurlijk een groot probleem met theorieën die gebaseerd zijn op het idee van het sociale contract. Of ze zijn historisch absurd (omdat er in werkelijkheid nooit zo'n contract is afgesloten) of moreel irrelevant (omdat het wordt opgevat als een hypothetisch contract). Maar voor Rawls heeft de idee van de oorspronkelijke positie een specifiek doel. Het is een methode waarmee we de morele gelijkwaardigheid van mensen kunnen modelleren. De basisveronderstelling van Rawls is dat mensen, ondanks verschillen in stand, talenten of opvattingen over het goede leven, als mens moreel gelijkwaardig zijn. Hierin volgt hij Kant's uitgangspunt dat mensen altijd als doel in zichzelf dienen te worden behandeld, en nooit slechts als middel. Door de geschiedenis heen is dit idee vaak ontkend: in het feodale systeem werden boeren als ondergeschikten gezien van de aristocratie, voor de burgeroorlog in de Verenigde Staten waren slaven niet meer dan het eigendom van de slavenhouders, en nog geen eeuw geleden was de vrouw ondergeschikt aan haar man.

Maar als we mensen als moreel gelijkwaardig beschouwen, zijn dergelijke verschillen irrelevant. Iedere burger kan aanspraak maken op gelijk respect en aandacht. Als we nadenken over de principes van rechtvaardigheid, zouden verschillen in talent, voorkeuren en dergelijke dus eigenlijk geen rol mogen spelen. Om dit te bereiken introduceert hij de sluier van onwetendheid in de oorspronkelijke positie. Omdat je iedereen zou kunnen zijn neem je alle mogelijke posities in de samenleving mee in je overwegingen. Hierbij leg je de meeste nadruk op de slechtste posities in de samenleving en probeer je voor deze groep mensen alles zo goed mogelijk te regelen - stel dat je hier zelf toe behoort!

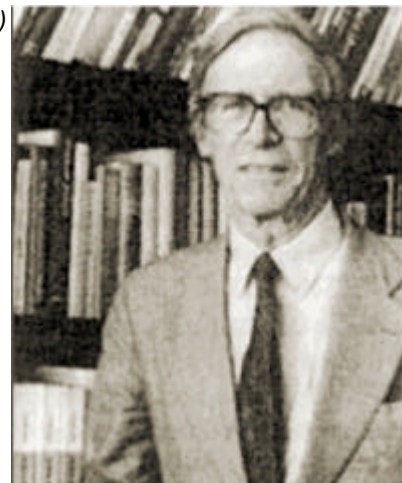
Het idee van zo'n gedachte-experiment heeft veel navolging gekregen. Sommige filosofen accepteerden de versie van Rawls, al dan niet met kleine wijzigingen; anderen kwamen met geheel nieuwe varianten als de bemanning van een ruimteschip of drenkelingen op een eiland.⁵ In de rechtstheorie kwam Ronald Dworkin met de rechter Hercules als ideaal model voor rechtsvinding.⁶ Maar er kwam ook veel kritiek. Feministen bekritiseerden het abstracte karakter dat geen rekening hield met de onderlinge afhankelijkheid van mensen, en Rawls' uitgangspunt dat het gezin buiten de werking van de rechtvaardigheidsprincipes werd gehouden. Anderen stelden dat de sluier van onwetendheid egalitair is voorgestructureerd, en dat kleine wijzigingen tot heel andere beginselen zouden leiden. Vrij algemeen groeide het besef dat ook de oorspronkelijke positie weliswaar vaak een bruikbaar denkmodel is, maar

zeker geen neutraal boven de partijen staand vertrekpunt. In zijn latere werk komt bij Rawls deze gedachte dan ook steeds meer op de achtergrond.

4. Twee principes van rechtvaardigheid

Welke rechtvaardigheidsprincipes zouden in de oorspronkelijke positie worden gekozen? Mensen zullen primair willen voorkomen dat ze heel slecht af kunnen zijn. Ze zullen daarom volgens Rawls een maximin strategie kiezen: ze zullen die principes kiezen waarmee ze in de slechtst mogelijke positie in de samenleving, relatief nog goed af zijn. Deze strategie leidt volgens Rawls tot twee egalitaire principes, waarin een zo groot mogelijk stelsel van vrijheden voor iedereen wordt gecombineerd met een egalitaire norm op sociaal-economisch gebied.

John Rawls (1921-2002)

Ten eerste zullen mensen zoveel mogelijk hun vrijheid willen waarborgen, in combinatie met een vergelijkbare vrijheid voor allen. In het voorbeeld van religie: omdat je niet weet welke religie je aanhangt of misschien zelfs anti-religieus bent, kies je niet voor een staatsgodsdienst, maar voor godsdienstvrijheid, zodat je, terug in de echte wereld, vrij bent om naar je overtuiging te leven. In het eerste rechtvaardigheidsprincipe presenteert Rawls een catalogus van grondrechten die gewoonlijk met de rechtsstaat worden geassocieerd: bescherming tegen willekeurige arrestatie en inbeslagname van eigendom; politieke vrijheden: vrijheid van vergadering en actief en passief kiesrecht; ten slotte persoonlijke vrijheden: vrijheid van meningsuiting en geweten, de vrijheid om eigendom te bezitten.

In het tweede rechtvaardigheidsprincipe ligt de nadruk op sociaal-economische gelijkheid. De taartmetafoor volgend, zou men een strikt egalitaire verdeling verwachten, maar Rawls' benadering is subtieler. Hij verdedigt het verschilprincipe: de verdeling moet gelijk zijn, tenzij een ongelijke verdeling ten goede komt aan de absolute positie van de minstbesteden in de samenleving. Rawls accepteert dat sommigen, zelfs in een rechtvaardige samenleving, beter af zullen zijn dan anderen, bijvoorbeeld als gevolg van hun talent of geluk. In plaats van deze ongelijkheden te nivelleren, stelt hij voor ze als aansporing te gebruiken. Zijn redenering gaat als volgt: als het sociale product - het geheel van geproduceerde goederen en diensten in een samenleving - stabiel zou zijn, zouden mensen in de oorspronkelijke positie een strikt egalitaire verdeling kiezen. Maar in werkelijkheid is het sociale product variabel. Stel dat sociaal-economische ongelijkheden het sociale product zouden vergroten, bijvoorbeeld omdat ze talentvolle mensen aansporen om extra hard te werken. En stel dat deze vergroting van het sociale product kan worden aangewend ten voordele van iedereen, inclusief de minstbesteden, bijvoorbeeld via belastingen en een sociale zekerheidsstelsel. In dat geval wordt de absolute positie van de minstbesteden verbeterd, ook al is hun relatieve positie slechter. In termen van de taartmetafoor: het toelaten van een ongelijke verdeling resulteert in een grotere taart, waarbij het kleinste deel altijd nog groter is dan een gelijk deel van de oorspronkelijke taart. Onder deze voorwaarde zou je in de oorspronkelijke positie, de maximin-strategie volgend, het verschilprincipe kiezen. Immers, je kiest de uitkomst waarin je in de slechtst mogelijke sociaal-economische positie het best af bent. We kunnen dan ook concluderen dat Rawls, in de terminologie van Derek Parfit, geen egalitarist maar een prioritarist is.⁷ De prioriteit van de rechtvaardigheidstheorie ligt bij de minstbesteden, en sociaal-economische ongelijkheden kunnen alleen gerechtvaardigd worden als dit resulteert in een verbetering van hun positie.

Rawls brengt een strikte hiërarchie aan tussen de twee principes, waarbij de nadruk ligt op de vrijheid. Pas als de relevante vrijheden gewaarborgd zijn, kan men aandacht geven aan de sociaal-economische ongelijkheid. Maar, in tegenstelling tot Isaiah Berlin, die claimt dat vrijheid en gelijkheid onvereenbare grootheden zijn, is Rawls in staat om deze twee te verenigen. Deze beide rechtvaardigheidsprincipes zijn vertrekpunt voor het ontwerpen van een constitutie. Bij die verdere uitwerking wordt de sluier van onwetendheid steeds dunner; mensen krijgen steeds meer informatie over de samenleving waarvoor ze een politiek systeem ontwerpen - de constitutie moet immers wel kunnen werken. Volgens Rawls leidt dit tot een democratische rechtsstaat met sterke grondrechten, een verzorgingsstaat en een in levensbeschouwelijk opzicht neutrale overheid.

Het verschilprincipe is lange tijd een dominant onderwerp in de egalitaire politieke theorie geweest.

Ronald Dworkin's concept van hulpbrongelijkheid bouwt voort op Rawls' werk.⁸ Een meer radicale interpretatie van Rawls' werk vinden we in Philippe Van Parijs' verdediging van het basisinkomen.⁹ In het Nederlandse taalgebied zijn onder meer Robert van der Veen, Percy Lehning en Koen Raes op deze

kant van zijn werk doorgegaan - de laatste twee zijn op het werk van Rawls gepromoveerd.¹⁰ Daarnaast hebben in de tachtiger jaren de wetenschappelijke bureaus van zowel de VVD als de PvdA geflirt met Rawls' gedachtegoed.

5. Reflectief evenwicht

De oorspronkelijke positie is niet de enige methodologische vernieuwing die Rawls introduceert. Veel politiek-filosofische theorieën baseren een complete normatieve theorie op enkele heel abstracte uitgangspunten als een sociaal contract of beginselen als gelijkheid en vrijheid. Het bezwaar is dat uit zulke abstracte uitgangspunten te veel wordt afgeleid, wat de theorie vaak weinig overtuigend maakt. Naarmate de uitspraken concreter worden, worden ze discutabeler: kun je echt deductief afleiden dat op basis van een abstracte gelijkheidsnorm griffiers wel of niet een hoofddoekje mogen dragen? Als Rawls zich alleen zou hebben gebaseerd op de oorspronkelijke positie en de daarin gekozen rechtvaardigheidsprincipes, zou zijn theorie ook vatbaar zijn voor dit verwijt. Daarom komt hij met een aanvullende strategie, de methode van het reflectief evenwicht.

De gedachte is geïnspireerd door de empirische wetenschap waarin concrete waarnemingen en algemene wetmatigheden met elkaar worden geconfronteerd. Als beide tegenstrijdig zijn, moeten we de wetmatigheden herformuleren of de waarnemingen nog eens kritisch bekijken. Rawls vertaalt deze gedachte naar de filosofie. Als ik stellig overtuigd ben dat martelen verkeerd is, maar mijn beginsel laat dat toch toe, moet ik dat beginsel herformuleren, of mijn overtuiging herzien. We gaan dus heen en weer tussen algemene beginselen en concrete overtuigingen tot we een coherente theorie krijgen. Ook andere elementen moeten in dat proces betrokken worden, zoals algemene (sociaal-wetenschappelijke) inzichten over mensen en over de samenleving. Zo moeten we rekening houden met het inzicht dat niet iedereen vanzelf de wetten zal naleven; er is dus een controle-mechanisme nodig in de vorm van justitie en politie. Het voordeel van zo'n reflectief-evenwichtsbenadering is dat de resulterende theorie veel meer dan een puur deductieve benadering recht kan doen aan de concrete context en beter aansluit op het rechtsgevoel, de sterke morele overtuigingen van de burgers. Daardoor is de theorie beter toepasbaar in de praktijk en zullen burgers eerder geneigd zijn de theorie ook daadwerkelijk te accepteren. Tegelijk maakt de combinatie met de oorspronkelijke positie een kritische distantie mogelijk, waardoor het in evenwicht brengen meer kan zijn dan slechts het systematiseren van de eigen vooroordelen.

Dit proces van heen en weer gaan tussen allerlei elementen tot er een samenhangende theorie is bereikt, komt juristen natuurlijk bekend voor. Bij rechtsvinding gebeurt immers iets soortgelijks. Een auteur als Ronald Dworkin leunt in zijn rechtsvindingstheorie zwaar op Rawls, omdat diens methode goed aansluit bij wat juristen doen. Het sluit ook aan bij hoe we in de praktijk vaak met morele problemen omgaan. Het reflectief evenwicht is dan ook vermoedelijk het meest nagevolgde idee van Rawls; volgens sommigen is er zelfs geen reëel alternatief meer.¹¹ Alleen heeft die populariteit wel een prijs. Rawls hanteerde nog vrij strikte methodologische criteria over hoe dat evenwichtsproces precies moet verlopen, in samenhang met de oorspronkelijke positie. Met de toenemende acceptatie van het idee verwaterden deze criteria en werd reflectief evenwicht een steeds minder methodisch streven naar coherentie. Te vaak wordt tegenwoordig vergeten dat aandacht voor methodologische vragen wezenlijk is om een reflectief-evenwichtsmethode overtuigend te doen zijn.

6. De liberale democratie

Rawls is vooral baanbrekend geweest in het denken over sociaal-economische rechtvaardigheid als uitgangspunt voor een verzorgingsstaat. Maar zijn betekenis voor het debat over de liberale democratie mag ook niet worden onderschat, ook al is hij daar minder origineel. Veel van zijn ideeën over democratie zijn aan anderen ontleend; het meeste lijkt bovendien bijna vanzelfsprekend. Daarbij moet overigens bedacht worden dat de sterke nadruk op grondrechten en op de rol van het gelijkheidsbeginsel daarbij in het werk van Rawls anno 2003 misschien niet zo bijzonder meer lijkt, maar dat dit in 1971 nog anders lag.

Zijn betekenis is dan ook niet zozeer gelegen in de inhoud van zijn ideeën over democratie, maar in de kwaliteit en samenhang van zijn presentatie. Door de samenhangende en scherpe analyse van de doorgaans impliciete ideeën die ten grondslag liggen aan de moderne Westerse democratie gaf hij de aanzet tot een nieuwe filosofische discussie over de best mogelijke institutionele vormgeving van een democratische staat en samenleving. De Amerikaanse politieke filosofie in de jaren zestig sloot vaak sterk aan bij het constitutionele recht en bij auteurs uit de economie en politicologie als Joseph Schumpeter en Robert Dahl, of beperkte zich tot discussies over concrete problemen. Dankzij Rawls kwam er weer een nieuwe belangstelling voor het denken over de normatieve grondslagen van de democratie. Met behulp van die grondslagenanalyse bleken filosofen zinvolle bijdragen te kunnen leveren aan actuele maatschappelijke discussies waarin juist de gevestigde democratische instellingen

in het brandpunt van de kritiek stonden.

Rawls mengde zich overigens maar in beperkte mate in die debatten, en dat verklaart ook waarom zijn invloed op dit terrein vooral indirect is geweest. Het waren vooral anderen die, op zijn schouders staande, tot theorieën kwamen die voor actuele controverses bruikbaar waren. Ronald Dworkin is in dit verband ongetwijfeld de invloedrijkste auteur met zijn theorieën over constitutionele rechten, abortus, rassendiscriminatie en positieve actie, burgerlijke ongehoorzaamheid en vrijheid van meningsuiting.¹² Zijn theorie werd door Norman Daniels toegepast op de verdeling van schaarse middelen in de gezondheidszorg.¹³ Thomas Pogge en Charles Beitz vertaalden zijn werk naar een theorie van globale rechtvaardigheid.¹⁴ De toonaangevende theorie over rechten van etnische minderheden in de multiculturele samenleving is die van Will Kymlicka, die nadrukkelijk op Rawls en Dworkin voortbouwt.¹⁵ Zo zijn er nog tientallen invloedrijke auteurs te noemen die hun ideeën rond bepaalde deelthema's ontleenden aan Rawls, erop voortbouwden of soms zich er juist expliciet tegen afzetten. Ook de feministische ethiek is bijvoorbeeld sterk schatplichtig aan Rawls. Juist door de zorgvuldige betoogtrant van Rawls waren auteurs als Carol Gilligan, Susan Okin of Iris Marion Young in staat precies aan te geven waar voor hen overeenkomsten en verschillen lagen. Ook auteurs uit hele andere filosofische tradities als Jürgen Habermas en Paul Ricoeur lieten zich inspireren door het werk van Rawls. Op een tweetal thema's is de invloed van Rawls veel directer aanwijsbaar geweest, omdat hij zich daar zelf veel intensiever mee heeft beziggehouden. Het eerste thema is dat van de liberale staat in een in levensbeschouwelijk opzicht pluralistische samenleving, een levenslange passie van Rawls. Hij betoogt in TJ dat een staat liberaal moet zijn, d.w.z. neutraal ten opzichte van conflicterende opvattingen over het goede leven. In de oorspronkelijke positie zal niemand het risico willen lopen dat een staat in zijn persoonlijke vrijheid ingrijpt. In zijn latere boek *Political Liberalism* is een dergelijk pleidooi voor neutraliteit en tolerantie zelfs een centraal thema geworden.¹⁶ In het licht van de verhitte discussie die hierover in de levensbeschouwelijk sterk verdeelde Verenigde Staten woedt rond thema's als abortus en homoseksualiteit zijn dergelijke uitgangspunten zeker geen overbodige luxe. In Nederland hebben veel auteurs zich door dit Rawlsiaanse neutraliteitsdenken laten inspireren en is het in tal van varianten tot een soort heersende leer geworden. Vooral Amsterdamse ethici en rechtsfilosofen als Cees Maris, Govert den Hartogh, Frans Jacobs, Arend Soeteman en Bert Musschenga zijn herkenbare vertegenwoordigers van deze Rawlsiaanse traditie en hebben geprobeerd die op de specifiek Nederlandse situatie van na de verzuiling toe te passen. Het tweede thema waar Rawls aantoonbaar directe invloed heeft gehad, is dat van de burgerlijke ongehoorzaamheid. Rawls betoogde zowel in een artikel uit 1966 als in TJ dat zelfs in een bijna ideale samenleving illegale protestacties een belangrijk correctiemechanisme kunnen zijn wanneer democratische instituties tekortschieten. Als dit al geldt voor een bijna ideale samenleving, dan hebben burgers in de werkelijke, verre van ideale samenleving zeker een recht om bij hun protestacties de wet te overtreden. Daarmee gaf Rawls niet alleen de doodsteek aan de gangbare law-and-order positie, maar bood hij ook een rechtvaardiging voor de protestacties uit de jaren zestig voor burgerrechten, voor vrije meningsuiting en tegen de Vietnam-oorlog. In zijn veelgelezen proefschrift uit 1972, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, heeft Kees Schuyt deze theorie overgenomen.¹⁷ De opvattingen van Schuyt en Rawls werden in Nederland al snel breed aanvaard en werden binnen de kortste keren tot de heersende leer, zowel in de wetenschap als in de politiek. Anders dan in Amerika of Duitsland (waar Habermas pas elf jaar na Schuyt de opvattingen van Rawls introduceerde), kwam de kritiek in Nederland niet primair van de law-and-order aanhangers die vonden dat burgers altijd de wet moesten gehoorzamen. In de jaren tachtig waren het vooral radicalere auteurs als Freek Bruinsma en Wibren van der Burg die vonden dat de ruimte voor politiek gemotiveerde overtredingen in de Rawlsiaanse theorie niet ver genoeg ging.¹⁸ Maar ook zij bouwden in hun kritiek in belangrijke mate voort op het theoretisch kader dat Rawls geschapen had.

7. Conclusie

A *Theory of Justice* was niet alleen het juiste boek op het juiste moment. De belangrijkste oorzaak van Rawls' succes was de onmiskenbare kwaliteit van dit werk. Het is volgens Nozick (inhoudelijk zijn tegenstander!) een fontein van briljante ideeën, dat als geheel een strak gecomponeerd bouwwerk is, waarin iedere stap in de argumentatie zorgvuldig wordt toegelicht, en vaak vanuit verschillende perspectieven aannemelijk wordt gemaakt.¹⁹ Natuurlijk was niet iedere stap voor iedereen overtuigend, maar juist door de heldere opbouw en de scherpe analytische betoogtrant was het dan ook heel duidelijk waar precies de bezwaren lagen. Lezers konden Rawls volgen en op zijn gedachten voortbouwen, of ze konden hem bekritisieren en op bepaalde punten een eigen weg inslaan, maar in beide gevallen was Rawls een goed vertrekpunt. Ook zijn tegenstanders ontwikkelden daardoor doorgaans hun eigen theorie door zich tegen Rawls af te zetten. Door deze kwaliteiten en door de veelomvattendheid van de theorie is TJ voor de politieke filosofie vanaf 1971 geworden tot een gedeeld vertrekpunt. Het denken

van vrijwel iedere politiek filosoof is er direct of indirect door beïnvloed, maar in veel gevallen juist doordat het een opvatting bood waartegen men zich afzette.

Bovendien waren de normatieve theorie die hij voorstelde en de methode die hij toepaste, intuïtief erg plausibel en ook goed te volgen. Zowel zijn nadruk op gelijkheid en klassieke grondrechten als zijn argumentatiemethode sloten aan bij de manier waarop in westerse democratische samenlevingen wordt gedacht. Tegelijk creëerde hij ook voldoende afstand om op punten vaak wezenlijke kritiek te leveren op ons denken en op de onrechtvaardige werkelijkheid.

Voor de rechtswetenschap is zijn invloed vooral indirect geweest, omdat tal van auteurs, in het bijzonder Dworkin, zijn ideeën hebben vertaald en uitgewerkt naar het recht. Voor het denken over onpartijdigheid en rechtsvinding, maar ook over inhoudelijke thema's als de verzorgingsstaat, grondrechten, democratie en gelijke behandeling is zijn werk een belangrijke inspiratiebron gebleken. Ook in de canon van de rechtsfilosofie verdient Rawls daarom een blijvende plaats.

Het werk van John Rawls:

A Theory of Justice (Oxford University Press, 1971).
Political Liberalism (Columbia University Press, 1993).
A Theory of Justice. Revised Edition (Oxford University Press, 1999).
The Law of Peoples (Harvard University Press, 1999).
Collected Papers. Edited by Samuel Freeman (Harvard University Press, 1999).
Lectures on the History of Moral Philosophy. Edited by Barbara Herman (Harvard University Press, 2000).
Justice as Fairness: A Restatement. Edited by Erin Kelly (Harvard University Press, 2001).

Belangrijke overzichtswerken over Rawls:

Brian Barry, The Liberal Theory of Justice (Oxford University Press, 1973).
Norman Daniels (ed.) Reading Rawls (Basic Books, 1975).
Robert Paul Wolff, Understanding Rawls (Princeton University Press, 1977).
Chandran Kukathas and Philip Pettit, Rawls: A Theory of Justice and its Critics (Polity, 1990).
Robert Talisse, On Rawls (Wadsworth, 2000).
Henry Richardson and Paul Weithman (eds) The Philosophy of Rawls (Garland, 1999).
Will Kymlicka Contemporary Political Philosophy. An Introduction. 2nd ed. (Oxford University Press, 2002). Hoofdstuk 3.
Ronald Tinnevelt en Gert Verschraegen, (eds) Rawls: Een inleiding in zijn werk (Pelckmans & Klement, 2002).
Freeman, Samuel, (ed.) The Cambridge Companion to Rawls (Cambridge University Press, 2003).
Chandran Kukathas (ed.) John Rawls: Critical Assessments of Leading Political Philosophers (Routledge, 2003).

Prof. mr dr Wibren van der Burg en dr Roland Pierik

NOTEN

1. [\[Terug\]](#)
Thomas Nagel, 'The rigorous compassion of John Rawls: Justice, Justice, Shalt Thou Pursue', The New Republic, 25 October 1999.
2. [\[Terug\]](#)
Peter Laslett, 'Introduction', in: Philosophy, Politics and Society: A Collection, ed. Peter Laslett, Oxford: Blackwell 1956, 1st ed., p. vii.
3. [\[Terug\]](#)
Isaiah Berlin, 'Does Political Theory Still Exist?', in: Philosophy, Politics and Society: A Collection, ed. P. Laslett and W.G. Runciman, Oxford: Blackwell 1962, 2nd ed., p. 1.
4. [\[Terug\]](#)
Robert Nozick, Anarchy, State and Utopia, New York: Basic Books 1974, p. 183.
5. [\[Terug\]](#)
Bruce Ackerman, Social Justice in the Liberal State, New Haven [etc.]: Yale University Press 1980; Ronald Dworkin, 'What is Equality? Part 2: Equality of Resources', Philosophy and Public Affairs 10 (1981).
6. [\[Terug\]](#)
Ronald Dworkin, Law's Empire, Cambridge, Mass.: Belknap Press 1986.
7. [\[Terug\]](#)
Derek Parfit, 'Equality and Priority', in: Ideals of Equality, ed. Andrew Mason, Oxford: Blackwell 1998.
8. [\[Terug\]](#)
Dworkin, 'Equality of Resources'.
9. [\[Terug\]](#)
Philippe Van Parijs, Real Freedom for All. What (if Anything) Can Justify Capitalism?, Oxford: Clarendon Press 1995.
10. [\[Terug\]](#)
Percy B. Lehning en Robert J. van der Veen, 'De rechtvaardigheidstheorie van John Rawls', deel 1, Acta Politica (1976) 11, 4: 449-488; deel 2, Acta Politica (1977) 12, 1: 25-76. Percy B. Lehning, Politieke orde en Rawlsiaanse rechtvaardigheid, Delft: Eburon 1986; Koen Raes, Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls: een verkenning in de constructivistische ethisch-politieke wijsbegeerte,

Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen 1984.

11. [\[Terug\]](#)

Zie bijv. Norman Daniels, *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press 1996; Wibren van der Burg and Theo van Willigenburg, eds., *Reflective Equilibrium: Essays in Honour of Robert Heeger*, Dordrecht [etc.]: Kluwer Academic Publishers 1998.

12. [\[Terug\]](#)

Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, London: Duckworth 1977.

13. [\[Terug\]](#)

Norman Daniels, *Just Health Care*, Cambridge: Cambridge University Press 1985.

14. [\[Terug\]](#)

Charles Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton: Princeton University Press 1979; Thomas Pogge, *Realizing Rawls*, Ithaca: Cornell University Press 1989.

15. [\[Terug\]](#)

Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press 1995.

16. [\[Terug\]](#)

Zie voor Rawls' politiek liberalisme: Gert Verschraegen, 'Waar ligt de grens van tolerantie?', in: Rawls: Een inleiding in zijn werk, ed. Ronald Tinnevelt en Gert Verschraegen, Kapellen, Kampen: Pelckmans, Klement, 2002; Ronald Tinnevelt, 'De plaats van publieke rede in het politiek liberalisme', in: Tinnevelt en Verschraegen ed., *Rawls: Een inleiding in zijn werk*.

17. [\[Terug\]](#)

C.J.M. Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, Rotterdam: Universitaire pers 1973.

18. [\[Terug\]](#)

Freek Bruinsma, *Het recht op verzet: waarin opgenomen een kritiek op de theorie van burgerlijke ongehoorzaamheid*, Leiden: Rijksuniversiteit Leiden 1983; Wibren van der Burg, *Een andere visie op burgerlijke ongehoorzaamheid*, Deventer: FED [etc.] 1986.

19. [\[Terug\]](#)

Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, p. 183.

links

[John Rawls Resource Page](#), Policy Library

[John Rawls Bibliography](#), The Department of Philosophy of the University of California

[A Rawls glossary](#), University of Bristol

[Thomas Hobbes](#), Internet Encyclopedia of Philosophy

[David Hume](#), Internet Encyclopedia of Philosophy

[Jean Jacques Rousseau](#), Internet Encyclopedia of Philosophy

[Webstek Professor Ronald Dworkin](#)

© Kluwer 2003